

John Locke och familjens makt över uppfostran

Christer Hedin

JOHN LOCKE AND THE POWER OF THE FAMILY OVER EDUCATION. Who deserves authority over education? Plato was convinced that it was the state. Locke insisted on the family. Mill, from his own hard-won experience, was convinced that the individual should have more influence than the family. Of course, children had to be compelled to learn basics; otherwise their freedom would be reduced. John Locke lived in a time of growing capital formation. He defended the right of ownership as a fundamental human right. According to him, it followed from the right to life. Property was created through work, and work was a way of using life. Parents had to have the decisive influence on education. They needed to be convinced that their heirs would manage their inheritance in a responsible way. Locke is regarded as a father of democracy. However, it can hardly be claimed that he was a promoter of democracy in education. His defence of private property led him to ascribe so much power over education to parents that individual rights were substantially curtailed.

Keywords: Locke, education, democracy, human rights, right of ownership, human value.

John Locke är känd som en politiskt liberal filosof och förkämpe för mänskliga rättigheter. Han var också mycket intresserad av uppfostran och undervisning. Hans tankar berör relationen mellan makt och utbildning. Ingen annan än familjen och föräldrarna skall enligt hans uppfattning bestämma över barnens fostran och utbildning.

Tre intressenter

Vem skall ha makten över den unga generationens fostran och utbildning? I sin bok *Democratic Education* redovisar Amy Gutmann tre alternativ med exempel på företrädare i Europas historia.

Christer Hedin är docent vid Religionshistoriska avdelningen, Institutionen för etnologi, religionshistoria och genusstudier, Stockholms universitet, 106 91 Stockholm. E-post: christer.hedin@rel.su.se

Det första alternativet representeras av Platon. Han framhäver samhällets betydelse för medborgarnas lycka. Staten skall i sin verksamhet förverkliga det goda som enligt Platon är objektivt bestämt. Detta goda skall föras vidare till nästa generation. Det är statens uppgift att förverkliga detta. Den goda staten skall ha hela ansvaret för ungas lärande (Gutmann 1999, s 22–28). Det är en uppfattning som har delats av många sedan Platons tid. Platons argument kan varieras och kompletteras. Om staten bekostar utbildningen bör den också få bestämma vad den skall innehålla. Statens ledare bör ha överblick över utvecklingen och framtidens behov. Eftersom staten skall vara en god stat kan den använda sina kunskaper för att ge ungdomen bästa tänkbara utbildning.

Det andra alternativet innebär att familjen har ansvaret. En framträdande företrädare är John Locke (1632–1704). Han anser att familjen skall bestämma över uppfostran eftersom det kan finnas olika värderingar och behov. Staten kan enligt honom inte veta vad som är bäst för alla medborgare. Det kan däremot familjen och föräldrarna. Eftersom de av naturen har en stor kärlek till sina barn kommer de att utnyttja sina kunskaper till barnens bästa (Gutmann 1999, s 30–33). Båda dessa alternativ förutsätter ett idealtillstånd. Platon utgår från att staten är god. Locke anser att föräldrar av naturen älskar sina barn. Det är detta som gör dem skickade att bestämma allt om deras fostran.

Det tredje alternativet företräds av John Stuart Mill. Locke anses vara en förespråkare för mänskliga rättigheter. Dessa liberala ideal förknippas med upplysningens individualism, men för Locke var samhället i första hand uppbyggt av familjer, inte av individer. John Stuart Mill däremot var en hängiven och konsekvent individualist. Det är utgångspunkten för hans uppfattning. Det är individen själv som skall bestämma över sin utbildning (Gutmann 1999, s 33–41). Alla måste ha frihet att avgöra vilken utbildning de vill ha.

Mills uppfattning kan verka orealistisk. Skall barn själva få bestämma om de vill lära sig läsa eller inte? Vilken frihet ger det för den som väljer bort lärandet? Meningen är inte att barn skall få bestämma allt själva. Målet för all utbildning bör vara maximal frihet. Det kan innebära ett visst tvång, men det tvånget får aldrig missbrukas. Man skall lära sig allt det som behövs för ett fortsatt lärande. Påtvingad utbildning kan motiveras av att den öppnar vägen till fortsatta studier i olika riktningar. Men föräldrarna skall inte låsa de unga genom att styra in dem mot sådant som de själva tycker är nyttigt eller angeläget. Ansvaret för de ungas utbildning skall successivt föras över till dem själva. Vägar får då inte vara stängda så att valfriheten begränsas.

Denna översikt visar var Locke hör hemma. Mills skrift *Om friheten* utkom år 1859, halvtannat sekel efter Lockes bok om uppfostran.

ran. John Stuart Mill hade uppfostrats inom familjen. Hans far hade ett eget pedagogiskt program och skötte själv sonens uppfostran och utbildning. Den unge John Stuart drillades systematiskt efter faderns ritningar för en fullkomlig fostran. Resultatet blev knappast det avsedda. John Stuart Mill drabbades i tjugofemårsåldern av en känslomässig kris. I sin självbiografi ger han fadern skulden för denna. Mill anser att hans uppfostran var utformad för faderns skull och inte för hans egen. Det var faderns ideal och övertygelser som styrde, inte hans läggning och intressen. Det är därför Mill anser att individen måste sättas före familjen. Individens rätt att påverka sin utbildning är viktigare än familjens.

Hur kom det sig att inte Locke såg dessa risker? Det tycks hänga samman med den tid och miljö han levde i. Det kan också bero på att han hade udden i sin polemik riktad mot det första alternativet, staten som herre över uppfostran. Hans kontraktsteori om statens uppkomst innebär att staten skall tjäna, inte styra familjerna. Locke ville upprätta familjens ställning. Hans tro på de goda föräldrarna kanske var ett utslag av naivitet men kan också ha varit en frukt av den ekonomiska utvecklingen under 1600-talet. Mills polemik mot familjens makt visar att frågan inte är så enkel. Staten kan förtrycka individen genom regler för de ungas utbildning men också familjens makt kan missbrukas.

Lockes liv

John Locke föddes 1632 i närheten av Bristol. Han fick sin första utbildning i hemmet och kom vid 14 års ålder till Westminster School. Efter sex års studier fortsatte han till Oxford, där han var studiekamrat med Robert Boyle. Han läste filosofi, kemi, fysik och senare också medicin. År 1665–1667 var han verksam som diplomat i Brandenburg. Efter återkomsten till England vid 35 års ålder tog han tjänst hos lord Ashley, senare earl av Shaftesbury. Han var lärare åt sonen i huset och läkare för lord Ashley själv. Hans medicinska insatser skattades högt av lorden, som gav Locke en framträdande plats i regeringens tjänst.

Vid början av 1670-talet förlorade lord Ashley sin ställning och Locke återvände till Oxford. År 1675 flyttade han till Frankrike för att vårda sin hälsa. Locke stannade fem år i Frankrike och när han återkom till England 1680 fick han åter anställning hos Shaftesbury. Det var en politiskt orolig tid. Kung Jakob II hotades av olika konspirationer och eftersom Shaftesbury var inblandad i en av dem tvingades han fly till Nederländerna, där han dog 1683. John Locke var orolig för sitt eget liv och flydde dit samma år.

Locke återvände till England efter den ärorika revolutionen 1688 och bosatte sig i London. År 1691 flyttade han till landet för sin hälsas skull och bosatte sig i grevskapet Essex nordöst om London. Från 1696 och fram till år 1700 hade han uppdrag i regeringens tjänst och vistades därför tidvis i huvudstaden. Han dog år 1704. John Locke var inte gift och hade inga barn. Han var lärare för adelns barn men hade inte uppfostrat några egna. Han har skrivit mycket om familjen men hade själv ingen familj.

Lockes skrifter

Locke är känd för sina insatser i filosofi och politisk teori. Mest bekant är hans *Essay Concerning Human Understanding*. Han började arbeta på den under 1670-talet men skriften publicerades inte förrän 1690. Locke framför där sin empiristiska kunskapsteori. Han hävdar att själen vid födseln är en *tabula rasa*, en tom tavla. Alla kunskaper förutsätter sinnesintryck men det utesluter inte att förnuftet kan forma ny kunskap på grundval av dessa.

År 1690 publicerades *Two Treatises of Civil Government*. Där framlägger Locke sina tankar på människans rättigheter. Viktigast bland dessa är rätten till liv och rätten till egendom. Locke uppger själv att dessa avhandlingar har till uppgift att visa det berättigade i den ärorika revolutionen (Copleston 2003, s 69). Det finns också en rad andra politiska och ekonomiska förhållanden i 1600-talets England som utgör bakgrund till Lockes teser om människans rättigheter. *Letter on Toleration* är den engelska titeln på en skrift, som Locke presenterade anonymt år 1689. Den gavs då ut på latin. Tillsammans med ytterligare andra brev gavs de senare ut på engelska.

Locke var intresserad av teologiska frågor och ansåg att alla kristendomens dogmer kunde motiveras och försvaras med förnuftsargument. Detta visade han i skriften *The Reasonableness of Christianity*, som utkom år 1695. Vissa av hans åsikter försvaras med bibelargument men det är knappast religiösa övertygelser som ligger bakom. Han är mycket mån om att endast hänvisa till förnuftet som det grundläggande. Lockes huvudtankar om uppfostran finns samlade i boken *Some Thoughts Concerning Education* som publicerades år 1693 och har utgivits i många senare upplagor.¹

Av dessa skrifter kommer den om uppfostran att inta en central plats i den fortsatta framställningen. Avsikten är att presentera det synsätt som där framförs mot bakgrund av Lockes syn på mänskliga rättigheter. Dessa finns främst redovisade i skrifterna om det rätta

sättet att styra. *Two Treatises on Civil Government* kommer därför också att ligga till grund för framställningen.

Liv och egendom som mänskliga rättigheter

Tanken på människovärde och mänskliga rättigheter framfördes i Europa redan under antiken. Då var det främst stoikerna som försvarade dem. Centralt i stoikernas tänkande var rätten till liv. De ansåg att denna rättighet intog en särställning eftersom den är en förutsättning för att andra rättigheter skall ha något värde.

Rätten till liv får helt olika innebörd om den uppfattas som en positiv eller en negativ rättighet. Som positiv rättighet innebär den skyldigheten för andra att dela med sig av sin egendom för att sämre lottade medmänniskor skall kunna överleva. Om den ”bara” är en negativ rättighet betyder den att ingen har rätt att ta andras liv. Det är troligt att stoikerna i första hand ville argumentera för rätten till liv som en negativ rättighet. Slaveri och andra missförhållanden gjorde det angeläget att argumentera för rätten att få behålla och råda över sitt eget liv. I stoikernas filosofi är rätten till ägande inte något centralt problem. Den frågan blir viktigare om rätten till liv är positiv. Har den rike rätt att behålla sin egendom om andra förgås av svält?

John Locke är känd som en framträdande förkämpe för mänskliga rättigheter, men i hans tänkande intar rätten till egendom en lika viktig plats som rätten till liv. Det var den fråga han ägnade mest uppmärksamhet (Copleston 2003, s 129). Han är en typisk välbärgad engelsman, präglad av 1600-talets kulturella villkor. I England fanns gamla adelssläkter med en stark position i samhället. De ägde stora gods och ett betydande politiskt inflytande. Genom de geografiska upptäckterna förändrades bilden. Nya grupper lyckades skaffa sig bättre levnadsvillkor. ”Det är först och främst en begränsad och till sitt ursprung heterogen klass av handelsidkare som berikar sig” (Liedman 2004, s 106).

Den ärorika revolutionen år 1688 återspeglar förändringarna i samhället. Den gav kungen begränsad makt, adeln större inflytande och medelklassen ökad frihet. Locke betraktar den ärorika revolutionen som den sunda traditionens seger, men revolutionen återupprättade inte bara det gamla:

Den betydde att de viktigaste politiska hindren för en modern kapitalistisk utveckling undanröjdes. Statsapparaten antog den säreget blandade karaktär av aristokratisk traditionalism och borgerlig modernitet, som skulle förbli Englands särmärke (Liedman 2004, s 111).

Det är i denna kultur som Locke verkar. Det var sed att rika familjer hade informator. Locke var lärare hos Sir Anthony Ashley som skapade whigpartiet. Han är förankrad i både medelklassen och överklassen. Den nyrika medelklassen gör privat egendom till ett problem som är centralt för Locke. Hans tänkande utgör ”ett försvar för den privata egendomen gentemot statlig eller allmän egendom. Den blir först och sist ett försvar för den växande privategendomen, det vill säga av privategendomens rätt att förökas” (Liedman 2004, s 118).

John Locke motiverar äganderätten med att den egentligen bara är en konsekvens av rätten till liv. Om man arbetar ihop en förmögenhet har man förvandlat eller förädlat delar av sitt liv till egendom. Man måste då ha samma rätt till denna förädlade form. Den som exempelvis förvandlar en del av jordens yta till en åker har överfört en del av sitt liv till denna brukbara jord. Den som genom affärer skapar kapital har på samma sätt omvandlat en del av livet till förmögenhet. Locke hävdar att det man skapat genom sitt arbete är en egendom som ingen annan har rätt till:

The labour of his body, and the work of his hands, we may say, are properly his. Whatsoever then he removes out of the state that nature hath provided, and left it in, he hath mixed his labour with, and joined to it something that is his own, and thereby makes it his property. It being by him removed from the common state nature hath placed it in, it hath by his labour something annexed to it that excludes the common right of other men. For this labour being the unquestionable property of the labourer, no man but he can have a right to what that is once joined to, at least where there is enough, and as good, left in common for others (Locke, *Government*, s 111f).

Den sista meningen kastar ljus över förutsättningarna för Lockes tänkande men upphäver inte slutsatserna. Allt man skapar genom att förädla naturen förblir ens egendom. Andra kan skaffa sig lika mycket genom att själva arbeta. Locke är präglad av den stämning som tycks ha utmärkt tiden efter Columbus. Man hade hittat ett land med omätliga resurser som man ansåg att ingen behövde. De ursprungliga befolkningarnas behov beaktades inte, knappast ens deras rätt till liv. Några utnyttjade detta till sin egen vinning, säkert genom risktagande och hårt arbete.

På detta sätt kunde några skapa sig betydande förmögenheter. Stora skillnader i fråga om rikedom uppstod i samhället. Var detta orättvist? Nej, svarade Locke, tvärtom är det fullkomligt rättvist. De som har blivit rika har själva förtjänat sin rikedom – i dubbel bemärkelse. Varför skulle inte de företagsamma få behålla sin förmögenhet? De har ju

själva skapat den. Locke kunde försvara de stora skillnader som uppstått genom att hänvisa till de stora möjligheterna. Alla hade chansen att bli lika rika, bara de arbetade för att förädla naturens gränslösa råvaruresurser. Gud har gett människan uppdraget att förvalta jorden. Då gav han också klartecken till privategendomen:

And hence subduing and cultivating the earth, and having dominion, we see are joined together. The one gave title to the other. So that God, by commanding to subdue, gave authority so far to appropriate: and the condition of human life, which requires labour and materials to work on, necessarily introduces private possessions (Locke, *Government*, s 114).

Arv och ägande

Men familjen skulle inte få så stor betydelse om inte en tanke tillkommit: Egendom kan ärvas. Rätten att ärva följer av äganderätten. Ägaren har all makt över sin egendom och kan bestämma att den skall övergå till någon som inte har skapat den. Därför har föräldrarna rätt att låta barnen överta ägandet genom arv men också att bestämma över arvets fördelning:

Though the obligation on the parents to bring up their children, and the obligation on the children to honour their parents, contain all the power on the one hand, and submissions on the other, which are proper to this relation, yet there is another power ordinary in the father, whereby he has a tie on the obedience of his children; [...] And this is the power men generally have to bestow their estates on those who please them best; the possession of the father being the expectation and inheritance of the children, ordinarily in certain proportions, according to the law and customs of each country; yet it commonly is the father's power to bestow it with a more sparing or liberal hand, according as the behaviour of this or that child hath comported with his will and humour (Locke, *Government*, s 130).

Faderns makt över egendomen binder barnen till honom. Det kan finnas lagar som reglerar fördelningen av arvet, framhåller Locke, men vanligen går det att variera tilldelningen så att de barn som behagar fadern mest också får en större del av arvet. Detta innebär både förmåner och förpliktelser för barnen:

But if they will enjoy the inheritance of their ancestors, they must take it on the same terms their ancestors had it, and submit to all

the conditions annexed to such a possession. By this power indeed fathers oblige their children to obedience to themselves, even when they are past minority (Locke, *Government*, s 131).

Arvsrätten skapar ett beroende hos de unga som måste visa sig värdiga att ta över egendomen efter föräldrarna. Det är ett hälsosamt och förpliktande beroende. De gamla kan kräva att de unga skall förvalta arvet i enlighet med den äldre generationens principer. De unga måste visa de äldre att de vill och kan fullgöra dessa förpliktelser.

Arvsrätten motiveras också av kontraktsteorin. För Locke är staten ett serviceorgan. Den har tillkommit genom en frivillig överenskommelse mellan familjer. Locke brukar beskrivas som individualist (Liedman 2004, s 114). Troligen betyder ändå familjen mer än individen för honom. Naturtillståndet är för Locke människornas liv i familjer. Dessa kan genom överenskommelser bilda stater, men en stat har ingen annan makt än den familjen tillåter. Statens existens bygger på ett kontrakt, det som brukar kallas samhällsfördraget. Staten har ingen rätt att ta upp skatter som inte familjerna beviljar. Det skulle kränka äganderätten. Staten får inte heller inkräkta på arvsrätten.

Egendomen tillhör familjen. Den yngre generationen skall därför fostras till gemenskap med denna enhet. De unga måste inse hur mycket liv som förvandlats till egendom under gångna generationer och bli beredda att själva fortsätta denna förädlingsverksamhet. Förfädernas liv finns kvar i den egendom som deras liv förädlats till. Varje ny generation lägger delar av sina liv i den egendom som de skapar och lämnar vidare till sina barn. Hela släkten bevaras i egendomen. Men kedjan blir inte starkare än sin svagaste länk. Varje familj måste se till att deras barn fostras till en obrottslig lojalitet mot föräldrarna och därmed mot alla de förfäder som gjort släkten rikare.

Lockes syn på fostran

John Locke var empirist och hade stor tilltro till människans förnuft. Han argumenterar med förnuftets hjälp för sitt pedagogiska program. Det utgår från överklassens situation och ägnar bara uppmärksamhet åt utbildning och fostran av barn och ungdomar i samhällets översta skikt. Detta har en förnuftig motivering. Om bara överklassens medlemmar bibringas de dygder som är viktiga för samhället, kommer alla så småningom att få del av det goda. Överklassens dygder sipprar ned genom samhällsskikten och präglar allas liv enligt Lockes uppfattning (Landquist 1965, s 94).

Locke hade studerat medicin och har en mycket ”kroppslig” utgångspunkt för sitt program. Hälsa till både kropp och själ är förut-

sättningar för ett gott liv. Det slås fast i inledningen till hans skrift om uppfostran:

A sound mind in a sound body, is a short, but full description of a happy state in this world. He that has these two, has little more to wish for; and he that wants either of them, will be put little the better for any thing else. Men's happiness or misery is most part of their own making. He whose mind directs not wisely, will never take the right way, and he whose body is crazy, and feeble, will never be able to advance in it (Locke, *Education*, s 59).

Hans första kapitel handlar också om kroppen: bad, kläder, diet, drycker, frukt, sömn och avföring:

One thing there is, which has great influence upon the health, and that is, going to stool regularly: people that are very loose, have seldom strong thoughts, or strong bodies (Locke, *Education*, s 89f).

Sedan följer en lång utläggning om förstoppningen, dess ödesdiga följder och möjligheterna att förebygga den. Sambandet mellan kropp och själ var uppenbart för Locke. Därför måste både kroppsliga och själsliga förutsättningar beaktas.

Eftersom all fostran syftar till utveckling av dygd diskuteras dygdens innebörd utförligt i boken om uppfostran. Allmänt innebär den förmåga till självbehärskning:

If therefore I might be heard, I would advise, that, contrary to the ordinary way, children should be used to submit their desires, and go without their longings, even from their very cradles. The first thing they should learn to know, should be, that they were not to have any thing because it pleased them, but because it was thought fit for them (Locke, *Education*, s 103).

Det finns rader av exempel på detta från olika områden av livet. Dygder skall läras in utan stryk eller andra straff. Barnen får inte kuvas med våld. Man skall heller inte hota med indraget arv. De ungas dygder skall bli principer som smälter samman med deras hela personlighet (Locke, *Education*, s 109). Det sker genom att föräldrarna, men främst fadern, visar gillande och ogillande. Det är den formen av belöning och bestraffning som gör verkan:

The rewards and punishments, then, whereby we should keep children in order, are quite of another kind, and of that force,

that when we can get them once to work, the business, I think, is done, and the difficulty is over. Esteem and disgrace are, of all others, the most powerful incentives to the mind, when once it is brought to relish them (Locke, *Education*, s 119).

Locke har kvar tron på piskan och moroten men förkastar kroppsliga straff. Han räknar med att föräldrarnas bedömning av barnens handlingar är viktiga för de unga. De vill inte göra sina föräldrar besvikna. Därför är föräldrarnas gillande och ogillande den mest ”kraftfulla inspirationskällan” i uppfostran. Dygden skall inte piskas in. Smärtsam bestraffning skapar inte dygd utan mekaniska reaktioner för att undvika plågsamma straff. Samtidigt bidrar Lockes syn på fostran till föräldrarnas betydelse. Det är deras gillande och ogillande som förstärker det goda beteendet.

Föräldrarnas särställning

Det är viktigt att barnen behandlas konsekvent och på samma sätt av alla. Om föräldrarna har visat missnöje och ogillande får inte effekten av deras bedömning upphävas genom att barnen blir tröstade och uppmuntrade av andra:

The great difficulty here is, I imagine, from the folly and perverseness of servants, who are hardly to be hindered from crossing herein the design of the father and mother. Children discountenanced by their parents for any fault, find usually a refuge and relief in the caresses of those foolish flatterers, who thereby undo whatever the parents endeavour to establish (Locke, *Education*, s 121).

Locke är orolig för att konsekvensen i föräldrarnas beteende skall skadas eller gå förlorad om det finns någon i hemmet som kompenserar effekterna av deras insatser. Tjänare är det stora hotet. Barnet måste skyddas mot deras skadliga inflytande:

Ill patterns are sure to be followed more than good rules; and therefore he must also carefully preserve him from the influence of ill precedents, especially the most dangerous of all, the examples of the servants (Locke, *Education*, s 174f).

Locke har mycket låga tankar om tjänstefolket. De har inget ansvar för barnens utveckling till dygdiga personligheter. De är dåraktiga och insmickrande. Förmodligen menar Locke att de tror sig vinna fördelar av att hålla sig väl med husets framtida herrar. De tänker

bara på sig själva och tar inte ansvar för en framgångsrik uppfostran av den blivande husbonden. Det tycks vara det oansvariga hos tjänstefolket som Locke fruktar mest:

You will have very good luck, if you never have a clownish or vicious servant, and if from them your children never get any infection: but yet as much must be done towards it as can be in the company of their parents, and those to whose care they are committed. [...] Next, to make them in love with the company of their parents, they should receive all good things there, and from their hands. The servants should be hindered from making court to the, by giving them strong drink, wine, fruit, playthings, and other such matters, which may make them in love with their conversation (Locke, *Education*, s 137f).

Det är svårt att bedöma vilken ålder Locke här talar om. Tjänarna skall inte få ge barnen frukt, leksaker, vin och starka drycker. Syftet är uppenbart: Barn skall inte bli förtjusta i att samtala med dessa tjänare. Barnen skall bara ha en samtalspartner, eller egentligen två, föräldrarna. Barnen skall uppfatta umgänget med föräldrarna som det mest angenäma och angelägna i livet. På så sätt får de bara signaler av förebråelse och uppmuntran från ett håll. Det borgar för en gedigen och konsekvent uppfostran.

Man kan förstå Lockes farhågor utifrån hans syn på arv och egendom. Det är viktigt att de som samlat egendom kan överlämna dem till nästa generation med tillförsikt. Därför måste barnen fostras väl. Föräldrarna är medvetna om detta ansvar. De vet att allt de skapat under sina liv kan gå till spillo om det inte förvaltas väl. Tjänstefolket har ingen egendom. De har inget ansvar för att barnens uppfostran skapar dugliga personligheter, präglade av dygd och självbehärskning.

Kan man då ha en informator? Locke hade ju själv livnärt sig genom sådan verksamhet. Det kan accepteras men denna informator måste vara helt samstämmig med föräldrarna och ha en mycket högtstående karaktär. Det kan bli dyrbart men pengar kan inte användas bättre än till bästa tänkbara lärare för barnen (Locke, *Education*, s 173–193). Man får nästan känslan av att Locke här argumenterar för sin egen existens och lön. Locke var förmodligen en utmärkt informator men frågan är om han anser att en informator måste ha alla hans kvaliteter.

Farliga frestelser

Det finns andra hot mot föräldrarnas monopol på inflytande. Utrikesresor är ett exempel. De unga kan lära sig mycket men nackdelarna överväger: De kan också få främmande vanor och förlora gemenskapen med familjen. Skall man sända sin son utomlands för att han skall få lite vidare utblickar? Nej, priset är för högt, svarar Locke. Sonen kan bli modig och vidsynt men han kan också lära sig mycket skadligt (Locke, *Education*, s 138 – 140). De dygder som går förlorade är inte lätta att återskapa:

Virtue is harder to be got, than a knowledge of the world; and if lost in a young man, is seldom recovered (Locke, *Education*, s 140).

Man bör också se upp om sonen tycks ha intresse för att skriva poesi. Det kan föra honom till dåligt sällskap (Landquist 1965, s 97). Poetiska anlag måste motarbetas med alla medel:

If he have (sic!) a poetic vein, it is to me the strangest thing in the world that the father should desire or suffer it to be cherished or improved. Methinks the parents should labour to have it stifled and suppressed as much as may be; and I know not what reason a father can have to wish his son a poet, who does not desire to have him bid defiance to all other callings and business (Locke, *Education*, s 310).

Skolor är skadliga av samma skäl. Man kan kanske lära sig något av värde, men också så mycket skadligt att det inte är värt priset. Där kommer stora skaror av pojkar tillsammans. Vad vet man om deras föräldrar?

But how any one's being put into a mixed herd of unruly boys, and the learning to wrangle at trap, or rook at span-farthing, fits him for civil conversation or business, I do not see. And what qualities are ordinarily to be got from such a troop of play-fellows as schools usually assemble together from parents of all kinds, that a father should so much covet, is hard to divine (Locke, *Education*, s 142).

Man lär sig enligt Locke mest dumheter i skolan, oanvändbara lekar och hyss som inte bidrar till förädlade dygder. Inget i skolan gör en ung man bättre skickad för umgängesliv och affärer. Det är där dygden skall praktiseras. Hemmet är den bästa platsen för fostran. Som stöd hänvisar han till flickornas förhållanden. De uppfostras i avskildhet hemma. De bru-

kar inte sändas utomlands. Inget säger att de blir mindre goda eller kunniga människor av den anledningen (Locke *Education*, s 139).

Grundläggande principer

Det finns alltså ett logiskt sammanhang i Lockes principer. Hans utgångspunkt är den kunskapsteoretiska empirismen. Alla är oskrivna tavlor vid födelsen. Sinnenas erfarenhet är källan till all kunskap (Coppleston 2003, s 77). Människan har inget med sig vid födelsen som skall utplånas. Fostran är en positiv uppgift. Det gäller bara att påverka de unga på rätt sätt. De blir alltid sådana som man gör dem genom uppfostran. Att fostra är att forma. Målet är en personlighet präglad av dygd och det innebär i första hand förnuftets makt över begären:

As the strength of the body lies chiefly in being able to endure hardships, so also does that of the mind. And the great principle and foundation of all virtue and worth is placed in this, That a man is able to deny himself his own desires, cross his own inclinations, and purely follow what reason directs as best, though the appetite lean the other way (Locke, *Education*, s 98).

Förnuftet skall styra uppfostran. Det är inte fråga om någon religiös fostran, även om Gud också ingår i det som skall inpräntas och Locke framhäver att tro på Gud utgör en grund för dygden. Men dygden spelar en mycket större roll i Lockes program för fostran är tron på Gud. Tron är ett medel. Dygden är målet:

I place virtue as the first and most necessary of those endowments, that belong to a man or a gentleman; as absolutely requisite to make him valued and beloved by others, acceptable or tolerable to himself. Without that, I think, he will be happy neither in this, nor the other world (Locke, *Education*, s 251f).

Hur skall man bibringa barnet denna dygd? Det finns bara ett sätt: Genom goda föredömen. De som har ansvaret för detta är föräldrarna. Deras förebilder och beröm är viktiga men deras föredöme är viktigast. Därför är det farligt om barnen får uppleva något annat än dygdiga människor i sin omgivning. De måste skyddas mot allt främmande inflytande. Ingen annan är föräldrarna får påverka dem. Det enda undantaget är en moraliskt oförvitlig och högt kvalificerad informator.

Äganderättens inflytande

Den rimligaste och viktigaste förklaringen till denna inställning är Lockes syn på egendomen som en mänsklig rättighet. Det är förbluffande hur ofta ordet "estate" förekommer i hans texter. Man skall diskutera affärer med barnen tidigt så de känner till familjens egendomar (Locke, *Education*, s 194). Fadern skall påverka sonen med sitt goda föredöme men inte skrämmas genom hotet om att blir arvlös (Locke, *Education* s 109). Allra tydligast blir detta intresse för egendom inför risken för att sonen skall bli poet:

If you would not have him to waste his time and estate to divert others, and contemn the dirty acres left him by his ancestors, I do not think you will much care he should be a poet, or that his schoolmaster should enter him in versifying (Locke, *Education*, s 311).

Poesi tycks utgöra det värsta hotet. Om sonen blir poet kan han börja förakta eller försumma den egendom som förfäderna har skapat. Egendomen är det väsentliga. Den är lika viktig som livet självt eftersom liv och egendom är ekvivalenta storheter. Alla har rätt till den egendom som de och deras förfäder tillsammans har skapat. Men för att den skall vårdas och värderas efter förtjänst måste sonen fostras till dygd. Den främsta dygden är självbehärskning. Grunden för all dygd är mannens förmåga att undertrycka sina egna önskningar och endast eftersträva det förnuftet utpekar som det bästa. Poesi är "känslöshet" som hotar förnuftets makt över personligheten.

Man får ett intryck av att också barnen ingår i denna egendom. Man kan uppfatta dem på samma sätt som en uppodlad åker eller ett upparbetat företag. Föräldrarna har omsatt kraft, tid och resurser i en ny generation människor. Har man då inte en äganderätt till sina barn? Vilken rätt har utomstående att lägga sig i vad man gör med dem? Hos Locke finns det beskrivningar av föräldrar som gör fel, men det finns inte en tanke på att de i så fall har förverkat rätten att fostra sina barn. Locke överväger inte om det också kan vara nyttigt för barnen att träffa andra människor, barn eller vuxna, eller om de kan anses ha rätt till det. Skolor är skadliga eftersom de där kan träffa barn från olika familjer. Endast en välbetald informator som utvalts efter noggrann kontroll kan accepteras.

Lockes inflytande

Locke har haft ett avgörande inflytande på den politiska utvecklingen i Västerlandet. Han anses ha betytt mycket för framväxten av individualismen, egendomsrätten och synen på mänskliga rättigheter:

John Locke ... har ... klarast i sin tid formulerat ett moderare, borgerligt egendomsbegrepp och idén om individuella (det vill säga varje individ tillkommande) politiska rättigheter. På detta, liksom på flera andra områden, framstår han därför som upplysningstidens portalfigur (Liedman, s 112).

Locke utgick från rätten till liv men var lika mån om rätten till ägande. Den politiska situationen i England vid hans tid gjorde frågan brännande. Locke levde i en tid då medelklassen ville bevisa sin rätt till nya och stundom ofantliga rikedomar. Indirekt blir detta en fråga om makt eftersom de vill visa att endast de själva har makt att bestämma om sina rikedomar. De ville genom rättighetsargument avvisa alla anspråk från statens sida på deras rikedomar. Deras syn på äganderätten kunde också utnyttjas för att avvisa tanken på moraliska förpliktelse mot samhällets fattiga.

Men John Locke har också haft ett stort inflytande på pedagogikens utveckling. Han anses vara den förste som i modern tid utarbetat ett ”profant” program för uppfostran. Andra som skrivit i ämnet tidigare eller samtidigt i Europa hade haft en religiös utgångspunkt. De ville skapa en fostran som bidrog till att unga människor utvecklades till ”goda kristna” – enligt deras uppfattning om vad det innebar (Landquist 1965, s 94). Kristna tänkare hade tidigare utgått från en mörkare människosyn och strävat efter att motverka arvsyndens verkningar genom en lämplig uppfostran. Den kunde få en negativ karaktär och vara inriktad på att hålla tillbaka medfödda drag. Så tänker inte Locke. Han har en positiv grundinställning. Människan är varken ond eller god. Hon är helt nollställd vid födelsen. Fostran kan och skall ge henne en god karaktär.

Historiska samband

Locke brukar jämföras med Montaigne när det gäller synen på uppfostran (Landquist 1965, s 97). Han hänvisar också själv till Montaigne (Locke, *Education*, s 177). Det finns likheter mellan dem. Inte heller Montaigne räknade med arvsyndens som en medfödd belastning. Både Locke och Montaigne ville skapa självständiga och karaktärsfasta individer genom uppfostran. Montaigne var dock mer

inriktad på en dygd som uppstår spontant. För honom är den allmänna bildningen och förmågan att reflektera över livet en förutsättning för dygden (Hedin 2004). För Montaigne är fostran till dygd omöjlig om den bedrivs separat, utan en bas av allmän påverkan till mänsklig mognad.

Locke ger snarare instruktioner för en separat och tekniskt fulländad fostran till dygd. Den allmänna bildningen är inte lika viktig (Landquist 1965, s 95). Fostran till dygd är viktigast. Annat lärande kommer i andra hand:

Learning must be had (sic!), but in the second place, as subservient only to greater qualities (Locke, *Education*, s 270).

Så skulle inte Montaigne uttrycka sig, även om också han kan anse att kunskap tjänar dygden. Montaigne ser utvecklingen av dygden i ett bredare perspektiv. Kunskap och personlighetsutveckling måste följas åt. Kunskapen bidrar till en allmän insikt i tillvaron som befrämjar dygden. De båda kan inte rangordnas eller separeras från varandra.

Locke beskriver däremot på ett pedantiskt och mästrande sätt hur man bör gå tillväga i stort och smått för att den unge mannen skall bli en dygdig personlighet. Det som förenar dem är en ljus syn på människan. Allt är möjligt. Det goda skall lockas fram. Piskan skapar inte dygdiga människor. De vuxna skall visa sitt ogillande inför barnens felsteg enligt Locke, men stryk hjälper inte (Locke, *Education*, s 113, 160, 162, 168).

Locke omfattar tankar som också framfördes av Rousseau. Allt tyder på en direkt påverkan eftersom Rousseau studerade filosofiska skrifter av Descartes, Leibniz och Locke (Landquist 1965, s 95, 100). Man kan alltså dra en linje i etikundervisningens historia från Montaigne över Locke till Rousseau och senare Pestalozzi. Tanken på dygdens betydelse förenar dem, men det finns också framträdande skillnader. En olikhet är synen på familjens betydelse. Locke framhäver gemenskapen med och inom familjen på ett sätt som knappast har någon motsvarighet hos de andra.

Denna skillnad tycks vara betingad av den ekonomiska situationen i England på Lockes tid. Han utgick från överklassens villkor och ser uppfostran av överklassens barn som samhällets viktigaste uppgift. Om den är framgångsrik kommer det att påverka hela samhället. På ett sätt fick han rätt eftersom den växande engelska medelklassen ville imitera överklassen och hade lätt att acceptera samma syn på uppfostran. I medelklassen hade Lockes tankar om äganderätten sin största betydelse. Där fick man hans åsikter om familjen och uppfostran på köpet.

Makt, kultur och bildning

Locke kämpade för mänskliga rättigheter, men kan man också hävda att hans tänkande bidrog till framväxten av demokratin? Det anser Ian Shapiro, professor i statsvetenskap vid Yale, som menar att Joseph Schumpeter förbiser Lockes insatser då han utnämner Rousseau till demokratin fader:

Many commentators have followed Schumpeter's lead in treating Rousseau as the father of modern democratic theory, yet it is my contention that John Locke merits the distinction. He developed the elements of an account of democracy that is more realistic, far-reaching, and appealing than is Rousseau's, and it has greater continuing relevance than does Rousseau's to contemporary democratic thinking (Shapiro 2003, s 309).

Det är möjligt att det finns tolkningar av Locke och definitioner av demokrati som gör detta påstående motiverat. Men det finns också drag hos Locke som gör att man knappast kan betrakta honom som en förkämpe för demokrati på utbildningens område. Hans tänkande återspeglar tydligt den samtida kulturen, som präglades av stora politiska och ekonomiska förändringar. Engelsmän hade skapat nya rikedomar genom handelsförbindelser med länder utanför Europa. Locke försvarade rätten till ett ägande som innebar stora klassklyftor och stora förändringar av rikedomens fördelning i samhället. Nya grupper hade blivit stormrika och andra utfattiga. Var det moraliskt försvarbart?

Lockes försvar för äganderätten utgår från familjen och rätten till liv. Vad förfäderna har skapat skall de efterlevande ära. Men de unga måste förberedas och visa sig värdiga arvet. Därför går uppfostran främst ut på att skapa behärskade och ansvars-kännande affärsmän som har förmåga att röra sig i de besuttnas kretsar. Lockes bildningsideal är förbluffande inskränkt. Bildningen innefattar ett begränsat område av tillvaron. Konstens värld faller utanför. Denna bildning skall delges ett begränsat antal. Det är tveksamt om man över huvud taget kan tala om bildning som uppfostrans mål. John Landquist skriver:

Ännu viktigare är att Locke icke har sinne för bildningsinnehållets egenvärde. Han uppmärksammade icke att vetenskap och konst bilda en objektiv andlig värld och att individens själsliv riktas och höjes därmed att han inviges i denna kulturvärld. [...] Endast plikten synes hos honom ha ett egenvärde: han var en puritansk ungar, misstänksam mot dikten och musikens förförelse (Landquist 1965, s 97).

Lockes upplysningstankar innebär inte en konsekvent individualism. Hans försvar för äganderätten innebär att familjen blir viktigare än individen. Omyndiga barn kan komma i kläm eftersom kravet på äganderätt ger familjen en oinskränkt makt över barnen. Locke räknar inte med att föräldrar kan vara olämpliga för sin fostrande uppgift. Om de har en egendom har de också rätt att bestämma hur barnen skall göra sig förtjänta av att få ärva den. Också barnen tycks omfattas av äganderätten. Familjens rätt att själv ta hand om uppfostran tycks kunna komma i konflikt med rätten till liv.

Det kan vara olyckligt att utnämna Locke till demokratins fader. Då kan hans syn på familjen accepteras som en del av ett demokratiskt samhälle och det är en fråga som åtminstone bör diskuteras. Lockes familjesyn är skapad för att försvara rätten till ägande för en nyrik medelklass som utnyttjade möjligheterna att skapa en förmögenhet i länder som européer då upptäckt och erövrat. Därigenom blev familjen och dess ägande det centrala intresset för Locke. Detta präglade också hans syn på uppfostran och kan gå ut över individens intressen. De kan komma i konflikt med familjens. John Stuart Mill är ett exempel på hur konflikten kan gestalta sig. Det kan också diskuteras om inte ett demokratiskt bildningsideal bör innefatta kontakt med kulturarvet och inte bara familjens egendom.

Lockes familjesyn vilar på en vakthållning kring rätten till egendom. Liv och egendom skall vara lika mycket värda. Detta gäller dock bara den vuxnes liv. Barn har knappast något egenvärde enligt honom. Om det liberala samhället vill slå vakt om individen bör dess ideal också tränga ned till individens nivå. Det räcker inte att slå vakt om familjens rättigheter. Frågan blir då: Vilken fostran tar bäst tillvara individens rätt att bestämma över sin utbildning? Hur ger man unga friheten att successivt öka sitt inflytande över utbildningen så som John Stuart Mill menade? Hur skall utbildning styras och organiseras för att denna rättighet skall bevakas?

Not

1. En utgåva utan tryckår, som troligen härstammar från slutet av 1800-talet, är försedd med noter och inledning av prästen Reverend Canon Daniel, som var Master of Arts och rektor för National Society's Training College i Battersea. Hänvisningarna i texten avser sidor i denna utgåva av boken.

Referenser

Skrifter av John Locke

- Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration.* New Haven & London: Yale University Press 2003. Betecknas i referenserna "Locke, *Government*".
- Some Thoughts Concerning Education.* London: National Society's Depository utan årtal. Betecknas i referenserna "Locke, *Education*".

Övrig litteratur

- Copleston, Frederick (2003): *British Philosophy: Hobbes to Hume.* London: Continuum.
- Gutmann, Amy (1999): *Democratic Education.* Princeton: Princeton University Press.
- Hedin, Christer (2004): *Mänsklig mognad: Etik och pedagogik enligt Michel de Montaigne.* Stockholm: HLS Förlag.
- Landquist, John (1965): *Pedagogikens historia.* Lund: Gleerups.
- Liedman, Sven-Eric (2004): *Från Platon till kommunismens fall.* Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Shapiro, Ian (2003): John Locke's democratic theory. I Locke, John: *Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration,* s 309–340. New Haven & London: Yale University Press.

